

XҒТАР 19.19.31
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-7174-2025-153-4-40-56>

Цифрлық кеңістіктегі этикалық сын-қатерлер

Ж.С. Рамазанова*¹, Б.А. Қалиев², Е.Е. Түйте³

^{1,2,3}Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан

(E-mail: janarsembek1@gmail.com*, kbek2425@gmail.com, eldos_t_e@mail.ru)

Аңдатпа. Қазіргі кезде ғаламдық желі – жаһандық мәселені шеше алатын, ең қуатты әрі маңызды ақпарат кеңістігінің бірі. Оның артықшылығына тоқталатын болсақ, интернет интерактивті, сол себепті тұтынушы тобымен «тап қазір» режиміндегі үздіксіз диалог жүргізуге болады. Бұл – жалпыға ортақ жаһандану жолындағы маңызды қадам, өйткені интернет желісінің көмегімен адамдар бір-бірімен кез келген жерден, түрлі құрлықтан хабар алыса алады. Интернет желісі арқылы әлемнің түкпір-түкпірінен адамдармен тәжірибе алмасуға, достары және мүлдем бейтаныс адамдармен сөйлесуге мүмкіндік мол. Алайда әлеуметтік медиа осындай артықшылық әкелгенімен, этикалық қиындық та тудыруда. Әлеуметтік медиа платформасы жеке деректің зор көлеміне қол жеткізе алады және бұл деректердің сақталуы, жиналуы және пайдаланылуы туралы алаңдаушылық бар. Пайдаланушылар көбінесе құпия ақпаратты бөлісудің тәуекелін толық түсінуі тиіс. Әлеуметтік медиа платформасы қауіпті және ауыр салдары болуы мүмкін жалған жаңалықтың жылдам таралуын жеңілдетеді. Жалған ақпарат, өшпенділік тілі, кибербуллинг адамдардың шешімі мен сеніміне әсер етуі мүмкін. Бұл мақалада біз медиада пайда болуы ықтимал мәселе мен қиындықты қарастырып, оларды жеке адам мен қоғамның этикалық әрі жауапкершілік тұрғыдан шешу қажеттігін талқылаймыз.

Түйін сөздер: этика, әлеуметтік желі, медиа, жалған ақпарат, кибербуллинг, Facebook, жеке ақпарат.

Кіріспе

Интернет нақты аудиторияға бағытталған қызмет немесе өнім туралы ақпаратты орналастыруға мүмкіндік береді. Заманауи байланыс құралы нақтыланған аймақ үшін, тіпті нақтыланған тұлға үшін онлайн режиміндегі коммуникациялық байланыс орнатуға жол ашады. Оған белгілі бір пайдаланушының елін және тұрғылықты жерін анықтау арқылы қол жеткізіледі (пайдаланушының IP-адресі).

Түсті: 11.11.2025; Мақұлданды: 18.12.2025; онлайн қолжетімді: 31.12.2025

XXI ғасырда Facebook, Twitter, WhatsApp және YouTube сияқты жаңа әлеуметтік медиа технологиясы жеке адамдар мен институттың әлеуметтік, саяси және ақпараттық тәжірибесін өзгерте бастады. Технологияның қарқынды дамуы әлеуметтік медиа құбылысына назар аударудың қажеттігін тудырды. Негізінде, адамдар арасында медиа қалыптаспай тұрып, «желілік» байланыс болған. Оларға пошта мен курьерлік жүйе, телеграф және телефон сияқты байланыс технологиясы кіреді.

Әлеуметтік медиа пайдаланушыларға мазмұн жасауға, бөлісуге және басқамен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін веб-сайт пен онлайн платформаны білдіреді. Мысалы, Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, Snap chat, TikTok және т.б. Әлеуметтік медиа қазіргі қоғамның маңызды бөлігіне айналды, бүкіл әлемде миллиардтаған адам осы платформаны байланысу, ақпарат алмасу және байланысты дамыту үшін пайдаланады. Әлеуметтік медианың көптеген артықшылығы бар, мәселен, адамдар бір-бірімен, достары және отбасымен байланыс жасауға мүмкіндік беру, бизнеске тұтынушылармен байланысуға мүмкіндік беру, идея, түрлі ой және ақпарат алмасуды жеңілдету.

Дегенмен әлеуметтік желінің де кемшілігі бар. Негізгі мәселенің бірі – демократиялық үдеріске нұқсан келтіруден бастап халықтың денсаулығына, өміріне қауіп төндіретінуі салдары болуы мүмкін жалған ақпараттың таралуы. Тағы бір мәселе – кибербуллинг, ол психикалық денсаулық проблемасына және тіпті суицидке әкелуі мүмкін. Сондай-ақ осы платформаны шамадан тыс қолдану пайдаланушылардың денсаулығына психикалық тұрғыдан кері әсерін тигізуі мүмкіндігі жоғары.

Әлеуметтік медиа компаниясы осы мәселені шешуге және олардың платформасын пайдаланушының қауіпсіздігіне жауапты. Кейбір компания жалған ақпарат және кибербуллингпен күресу үшін факт-тексеру жүйесін немесе күмәнді деп танылған мазмұнға ескерту белгілерін енгізу арқылы түрлі қадам жасады. Басқа компания тәуелділікті азайту үшін платформасының дизайнын өзгертті.

Сайып келгенде, жеке адамдар әлеуметтік медианы жауапкершілікпен пайдаланып, тәуекел мен этикалық аспектіні ескеруі қажет. Әлеуметтік медианы жауапкершілікпен пайдалану арқылы біз қауіпсіз және жағымды онлайн орта құруға көмектесе аламыз.

Мақсаты

Мақаланың мақсаты – әлеуметтік медиа кеңістігінде журналистикаға тікелей әсер ететін негізгі этикалық мәселені талдау және олардың қоғамдық сана мен ақпараттық үдеріске ықпалын айқындау. Зерттеу әлеуметтік желіде жалған ақпараттың таралуы, жеке деректердің қауіпсіздігі және кибербуллинг сияқты құбылыстың журналистік практикамен байланысын ашуға бағытталған. Әлеуметтік медиа платформасының контент таратудағы жауапкершілігі мен редакциялық бақылау мәселесі қарастырылады. Сондай-ақ цифрлы медиада журналистік этика нормасының сақталу деңгейі сарапталады. Мақалада әлеуметтік медианы журналистикадағы жауапты коммуникация алаңы ретінде қалыптастыру қажеттілігі негізделеді.

Міндеттері

Мақала мақсатына жету үшін әлеуметтік медиа және медиаэтика мәселесіне арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге шолу жасау міндеті қойылады. Әлеуметтік

желіде кең таралған жалған ақпарат, кибербуллинг және жеке өмірге қол сұғу жағдайын журналистік этика тұрғысынан жүйелеу көзделеді. Әлеуметтік медиа платформасы мен журналистердің контент таратудағы кәсіби жауапкершілігі салыстырмалы түрде талданады. Қазақстандағы журналистік қызмет пен цифрлы медианы реттейтін құқықтық-нормативтік негіз қарастырылады. Зерттеу қорытындысы бойынша медиасауаттылықты арттыру және журналистік этиканы сақтау бағытында практикалық ұсыныс беру жоспарланады.

Әдіснама

Ғылыми мақаланы дайындау кезеңінде отандық және шетел дереккөздеріне талдау жасалды, әлеуметтік желідегі жеке парақшаға, сайт мазмұнына талдау жүргізілді, сондай-ақ алынған мәлімет жүйеленіп, салыстырмалы түрде талданды.

Әдебиетке шолу

Зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетел ғалымдарының еңбектері талданды. Отандық авторлар қатарында М.Саудбаев, Н.Қ.Қуантаев, А.Б.Әлімжанова, Р.С.Жақсылықбаева, Е.Кәпқызы, Ғ.Ж.Ибраева, Г.Ш.Әшірбекова тағы да басқа ғалым-зерттеуші еңбектері қарастырылды. Шетел авторлары арасынан әлеуметтік медиаға нақты анықтама беріп, мүмкіндігі жайлы жан-жақты зерттеген А.М.Каплан мен М.Хенлейн еңбектері, интернетке деген клиникалық тәуелділікті сипаттаған К.Янг, Facebook-тің бұрынғы президенті Шон Паркердің платформа туралы зерттеулері талдау нысанына алынды. Бұл дереккөздер әлеуметтік медиадағы киберқауіпсіздік, жеке деректі сақтау, кибершабуыл үдерісін ғылыми тұрғыда тереңірек талдауға негіз салады.

Нәтижелер мен талқылау

Жаңадан пайда болған әлеуметтік медиа немесе әлеуметтік желі – түсіндіруді қажет ететін термин. Осы саланы зерттеп жүрген ғалымдардың пікірін келтірейік: «Әлеуметтік медиа Web 2.0 идеологиялық және техникалық мүмкіндікке негізделген және пайдаланушы мазмұнын құруға, бөлісуге мүмкіндік беретін интернет-қосымша тобы» ретінде анықталған» [1]. «Әлеуметтік медиа – интернеттегі (әлеуметтік желі мен микротұрғын үйлер үшін веб-сайт сияқты) пайдаланушылар ақпарат, идея, жеке хабарлама және басқа мазмұнды (мысалы, бейнені) бөлісетін жаппай ақпарат құралының бір түрі. Әлеуметтік желі мен әлеуметтік медиа ұғымдары бір-біріне ұқсас, бірақ әлеуметтік желі, әдетте, пайдаланушылардың өзара қауымдастық құруы ретінде түсініледі, ал әлеуметтік медиа әлеуметтік желі сайтын және оған қатысты платформаны пайдаланып аудитория құру туралы көбірек айтады» [2]. Медиа зерттеуші ғалым М.Саудбаев: «Ақпарат алмасу уақыт легімен дамыған сайын оның өнімді де өркенді бір саласы – интернет те қоғамның ақпараттануында әрі объект, әрі субъект ретінде өз міндетін атқарады, өзіндік рөлі бар алып ақпарат құралына айналады» [3, 126], – деген пікір білдіреді.

Интернет кеңістігінде реттеуші нормаға деген сұраныстың артуы нәтижесінде «компьютерлік этика» түсінігі пайда болды.

Компьютерлік этика – желідегі пайдаланушылардың мінез-құлық ережесінің жасырын жиынтығы. Мамандардың пікірінше, компьютерлік этика психология, ақпараттық технология, саясат, моральға қатысты бірқатар маңызды мәселені қамтиды.

Пайдаланушылар үшін қауіпсіздік өте маңызды, өйткені адамдардың жеке техникалық құралында, смартфон немесе компьютер болсын, жеке ақпарат, банктегі есепшоты туралы ақпарат және т.б. болады. Осыған байланысты компьютерлік этика интернет-қоғамдастықтың барлық ақылға қонымды пайдаланушысы сақтайтын бірнеше жасырын қауіпсіздік ережесін білдіреді.

Желілік этикет туралы білім деңгейін арттыру үшін ауызша және жазбаша сөйлеуді жетілдіру қажет, атап айтқанда, желілік қарым-қатынас кезінде өз ойыңызды дәйекті түрде айтыңыз, сендіріңіз, өз көзқарасыңызды қорғаңыз. Жазба қалдырып жатқан тілдің тазалығы мен байлығына мән беру шарт.

Интернетке тәуелділік әлі де маңызды психикалық денсаулық мәселесі ретінде танылмайды және психикалық бұзылудың диагностикасы мен статистикасы жөніндегі нұсқаулыққа кірмейді, дегенмен бұл саладағы зерттеу уақыт өткен сайын өзгеруі мүмкін. «Әлеуметтік медианың тәуелділік сипатын және олардың психикалық денсаулыққа әсерін елемеуге болмайды. Басқа адамдардың өмірінің мұқият таңдалған және жиі идеалдандырылған нұсқасымен үнемі танысу жеткіліксіздік сезіміне әкелуі мүмкін және әсіресе, жас пайдаланушылар арасында алаңдаушылық пен депрессияның өсуіне ықпал етеді. Әлеуметтік медиа арқылы жалғасатын қоғамдық үмітті қанағаттандыруға бағытталған қысым өзін-өзі бағалау мен әл-ауқатқа зиянды әсер етеді» [4, 126], – деп зерттеушілер осы мәселеге қатысты алаңдаушылығын білдіруде.

Интернеттегі қарым-қатынаспен виртуалды байланыстың бірегей күшейтілуі нақты өмірдің қанағаттандырылмаған әлеуметтік қажеттіліктің орнын толтыруы мүмкін. Өзін түсініксіз және жалғызбасты сезінетін адамдар жайлылық пен қауымдастық сезіміне бөлену үшін виртуалды қарым-қатынасты пайдаланады. Адамдар байланыс құралы ретінде интернетке сенуге дағдыланған. Әлеуметтік алаңдаушылық пен интроверт адамдар виртуалды қауымдастық пен чатты офлайн режимінде қатынасу мүмкіндігі болмай, тек пікір алмасу үшін пайдаланады.

Қазіргі уақытта Facebook бүкіл әлемді жаулап алды. Бұл қолданбасыз өмірімізді елестете алмайтынымыз да рас. Егер Facebook ел болса, онда ол жер бетіндегі ең көп халыққа айналар еді. 3,2 миллиардтан астам адам, яғни адамзаттың үштен бір бөлігі осы жүйеге айына кемінде бір рет кіреді.

Facebook стандартында: «Біздің мақсатымыз – адамдардың ақпаратты бөлісуіне, адамдардың бірігуіне және әлемді ашық етуге мүмкіндік беру. Адамдар күн сайын оқиғаны өзгелермен бөлісу үшін, әлемге солардың көзімен қарау үшін, достарымен араласу үшін және болып жатқан оқиғаға қосылу үшін Facebook-ке кіреді. Facebook бетінде өтіп жатқан оқиға бір миллиардтан астам қолданушының әртүрлі екенін көрсетеді» [5], – делінген.

Зерттеуші К.Янг Facebook-ке тәуелділіктің неліктен және оның адамның психикалық денсаулығына қалай зиянын тигізетінін көрсету үшін көпжылдық зерттеуге сүйенеді. Ол осы тәуелділіктің болуын болжайтын бес жағдайды сипаттайды [6, 241]:

1. Ақпаратты дереу бөлісу ниетімен Facebook туралы және оны қалай пайдаланатыныңыз туралы ойлануға уақыт бөліңіз.

2. Платформаны пайдалануға деген ұмтылыс жаңалық арнасының мінез-құлқын немесе сіздің жазбаңызға жауапты үнемі тексеріп отыратындықтан артады.

3. Facebook-ті жеке мәселе мен күнделікті жұмыс туралы ұмытып, зерігу мен мазасыздықты азайту үшін пайдаланыңыз. Facebook-ті тәуелділік ретінде пайдаланған кезде пайдаланушы не істеп жатқанына алаңдайды және қазіргі уақытта оған толық қатысуы қиынға соғады. Содан кейін Facebook-ті пайдалану проблемадан алшақтайды, өйткені оны пайдалану әрқашан назар аудартады.

4. Facebook-ті қолдануды тоқтату, әсіресе, платформадағы уақытша тыйым кезінде адам есірткіге тәуелді жан секілді қатты мазасызданады.

5. Facebook-ті жиі қолданғаны соншалық – қарым-қатынас пен өнімділікке теріс әсер етті. Сіз Facebook-те хабар алмасу, фотосурет, жазбаны бөлісу, басқаларға түсініктеме беру және «ұнату» арқылы сөйлесуге дағдыланған сайын желіде ғана сөйлесу ыңғайлы болатын кез келуі мүмкін. Сіз өзіңіздің әлеуметтік қажеттілігіңізді өтеу үшін Facebook-ке тым тәуелді боласыз және нақты кездесуге жұмсалған уақытты құрбан ете бастайсыз. Мінез-құлық зиянды болады, сондықтан сіз бетпе-бет сөйлескенде ыңғайсыздық немесе қорқынышты сезінесіз.

Бұл – нұсқаулық қана, бірақ ол тәуелділіктің бір бөлігі болып табылатын белгісі мен мінез-құлық түрін нақтылаған.

Интернеттегі тұлғааралық қатынас Facebook-ке тәуелділікті анықтайтын басым фактор болды; яғни Facebook-тегі достарыңызбен үнемі байланыста болу қажеттігі күнделікті тәуелділікті ынталандырады. Нағыз экстраверт және әлсіз адамдардың Facebook-ке көбірек тәуелді екені анықталды. Әлеуметтік мазасыздық сияқты невротикалық белгісі бар адамдар Facebook-ке тәуелділікті дамытады, өйткені олар желіден тыс қарым-қатынастан гөрі Facebook ұсынатын ақпаратты тәуір көреді.

Адам Facebook-те неғұрлым көп уақытын өткізсе, оның әлеуметтік желіге тәуелді болу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады. Осы зерттеу Facebook-ке тәуелділік әрбір адамға ғана тән екенін көрсетеді. Мысалы, адам жазбасын бейсаналы түрде тексере алады, бірақ бұл нақты тәуелділікті білдірмейді. Қолдану жиілігі – оны диагностикалаудың критерийі және бұл тәуелділіктің себебі болуы мүмкін. Facebook-тің кез келген қолданысы тәуелділікті білдірмейді және өлшеу шкаласы әртүрлі қолдануды ескеруі керек. Әлеуметтік желіде, соның ішінде Facebook-те жұмыс істейтін компанияның бұрынғы қызметкерлері Facebook-ке тәуелділіктің неліктен екені туралы өз пікірін білдірді. Facebook-тің бұрынғы президенті Шон Паркер 2017 жылы платформа туралы: «Бұл – әлеуметтік тексеруге арналған кері байланыс циклі. Мен сияқты хакер ойлап тапқан нәрсе. Сіз адам психологиясындағы осалдықты пайдаланасыз» және «Біз оның осындай салдары болатынын білмедік, жоспарламадық. Әлеуметтік желі миллиард, екі миллиард адамға жетіп, қоғамдағы адамдар арасындағы қарым-қатынас түбегейлі өзгереді деп ойламағанбыз... Балаларымыздың миында не болып жатқанын бір Құдай ғана біледі?» [5], – дейді.

Әлеуметтік медиа мүмкіндігін бейсаналық немесе бақылаусыз пайдалану жек көрушіліктің таралуына, жеке құқыққа нұқсан келтіруге, психологиялық шабуылға, зорлық-зомбылыққа, мүдделі тараптың келісімінсіз жеке көріністі таратуға, жалған аккаунт арқылы адамдарды алдауға, негативті таратуға әкелуі мүмкін. Интернетте жағымсыз көзқарас пен ақпаратты таратумен қатар, моббинг, қудалау және қорлаудан басқа, теріс пайдалануға бағытталған дискурс та бар.

Қорқу құбылысы мынадай болуы мүмкін: басқалардың сізде жоқ пайдалы тәжірибесі болуы мүмкін деген кең таралған қорқыныш. Бұл – басқалар алатын пайдалы тәжірибені

жіберіп алуыңыз мүмкін екенін түсінуден туындайтын алаңдаушылық сезімін білдіреді. Басқа адамдардың, соның ішінде әлеуметтік медиа платформасында не істеп жатқаны туралы хабардар болғысы келетін тұлғашылық қасиет. Бір нәрсені жіберіп алудан қорқу басқалардың сізге қарағанда көбірек рақаттанатынын, жақсы өмір сүретінін немесе жақсы нәрсені бастан кешіретінін сезінуді немесе қабылдауды білдіреді. Бұл терең қызғаныш сезімімен байланысты және өзін-өзі бағалауға әсер етеді. Мұны көбінесе Facebook және Instagram сияқты әлеуметтік медиа сайты күшейтеді.

Осы анықтамадан жағымсыз сезім «бізден гөрі адамдардың өмірі жақсы» деп санайтындықтан пайда болады. Мәселе мынада, Facebook – бақыланатын орта, онда адам пост немесе фотосуретке өзінің бақытты сәтін түсіреді/ жүктейді. Басқа адам оны көргеннен кейін қызғаныш сезімі оянып, «мен неге сондай емеспін» деген өзін-өзі тежеу сезімін бастан кешеді. Бұл – күрделі проблема және Facebook-ке деген тәуелділіктің факторы болуы мүмкін.

Бір нәрсені жіберіп алудан қорқу құбылысы – жаңа мәселе емес, ол әлеуметтік медианың пайда болуымен айтарлықтай қалыптасты. Осы саланы зерттеушілер әлеуметтік желі мен смартфонға тәуелділік психикалық ауытқушылыққа әкелетінін баса айтады. Сіз Facebook-ке қаншалықты көп көз жүгіртсеңіз, Facebook соғұрлым байи түседі. Өйткені Meta адамдарды өз платформасын жиі пайдалануға шақырады. Осылайша, олар сізге көбірек жарнама көрсетіп, молырақ ақша таба алады.

Әлеуметтік желі біраз ақпарат біледі. Кейде фолловердің жазбасын көзің шалып қалады, сонда: Meta мен жайлы бәрін біледі екен деп таң қалып жатады. Өйткені қарапайым адам мен журналистердің жеке өмірі және іскерлік қарым-қатынасы, барлығы онлайн әлемде сақтаулы. Facebook (Instagram, WhatsApp) сіз туралы мына ақпаратты біледі:

- сізге ұнайтын нәрсені (фото, видео, адамдар, жазба, комментарий). Барлық лайк пен репост бақыланып, оларға сараптама жасалады;
- жеке хабарламаңызды оқиды (қабырғада болған, бірақ өшірілген пост, комментарий, хабарламаны (серверінде мәңгілікке сақталады);
- соңына дейін жазбаған постыңызды (әріптерді теріп, бірақ жарияламаймын деп өшіре салсаңыз да, оның ізі қалады;
- сіз бөліскен фото, видеолар, сізбен бөлісілген фото, видеолар, біреумен достасқаныңызды, достықтан шығарғаныңызды, белсенді қарым-қатынаста болғаныңызды;
- Instagram, WhatsApp-тағы барлық хабарламаңыз, лайк пен комментарийіңізді;
- сіз барған/ қатысқан жер, қала, елдер және оқиғаны;
- сіз кірген компьютер/ гаджет/ құрылғының бәрін;
- фейсбук арқылы тіркелген/ кірген сайттағы барлық іс-әрекетіңізді;
- сіздің білім және табыс деңгейіңізді, өмірбаян фактісін;
- сіздің саяси көзқарасыңыз бен пост астына қалдыратын әрбір түсініктемеңіз;
- сіздің түріңізді (фотоңызды салсаңыз, фейсбук оны болашақта танып отыру үшін зерделеп отырады). Осыны есте мықтап ұстау керек.

Әр адам қандай да бір жеке ақпаратты жариялағанда келетін зияны туралы хабардар болуы керек. Қоғам мүддесі бар жерде ғана жариялағаны жөн. Қоғам мүддесі дегеніміз – қоғамдағы әрбір адамның өміріне қатысы бар немесе ондағы адамдардың бай-қуаттығы, денсаулығы, амандығына қатысы бар ақпарат жариялау. Қоғам білгісі келетін ақпарат (мәселен, *Тұрсынбектің тоқалы*, *Бадықованың жеке өмірі*, *Қайрат Нұртастың ажырасуы*, *Ерке Есмаханнның жас жігітке күйеуге шыққаны* т.б.) пен қоғам

мүддесі арасындағы айырмашылықты білу. Осындай материал жарияланғаннан кейін кімнің өміріне зиян келеді? Кімнің өміріне пайдасы бар? деген сұрақтар қойып отыру. Қарапайым жай адамдардың жеке өміріне қатысты ақпарат беруде атын атау керек пе? Кәмелетке толмаған отбасы мүшелерінің жеке өміріне қол сұқпау. Қатты стресс үстіндегі адамнан сұқбат алмау. Әлеуметтік желіде жарияланған пост, фото, видеоны қайта басып шығару қаншалықты этикаға сай келеді?

Қазақстандық зерттеуші, профессор Ғ.Ибраева: «Халықаралық және жергілікті деңгейде болып жатқан оқиға керемет және жарқын болмауы мүмкін, алайда қоғамға күшті эмоционалдық әсер етеді, қоғамдық пікірді қоздырады және тек қарапайым адамдарды ғана емес, сонымен бірге ірі қоғам қайраткерлерін және жергілікті билік өкілдерін де процеске қатыстырады» [7, 101], – деп санайды. Мұндай пікірдің барлығы бірдей жағымды бола бермеуі мүмкін, оның да салдары қоғамдағы ақпарат ағымының бұрмалануы, әлеуметтік кернеудің күшеюі және кейде конфликтілі жағдайдың туындауына әкелуі ықтимал. Сондықтан қоғамдағы әртүрлі пікірді сын тұрғысынан бағалау және медиасауаттылықты арттыру ерекше маңызды.

«Қазақстан демократиялық дамуды ілгерілету үшін ақпараттық технология мен медиа сауаттылық саласында жаңа тәсілді қажет етеді. Ақпарат таратудағы объективтілік талабын арттыру және қазақ тілінде құзыретті, грамматикалық дұрыс мазмұнды насихаттау өте маңызды» [8, 14], – дейді сандық медианың аудиториясын зерттеу нысанына алған ғалымдар. Дегенмен қазақ тілінің тақырыбы қоғам үшін өте сезімтал және шиеленіскен болып қала береді; ол кенеттен туындап, қақтығыс пен агрессияға тамызық бола бермек. Қазіргі кезеңде жалған ақпараттың, өсек-аяңның және манипуляциялық контенттің кеңінен таралуы медиасауаттылықты жетілдіру қажеттігін айқындайды, бұл өз кезегінде қоғамдағы сенім деңгейін арттыруға және азаматтардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін нығайтуға ықпал етеді.

Сондай-ақ адам туралы жеке мәлімет неғұрлым көп жинақталса және өңделсе, автоматтандырылған өңдеу нәтижесінің мұндай адамның өміріне ықтимал әсер ету дәрежесі соғұрлым жоғарылайды және сәйкесінше оның құқығын бұзу қаупі артады.

Заң тұрғысынан қандай ақпаратты жария етуге болмайды? Олар:

- жеке басы және отбасы құпиясы;
- бала асырап алу құпиясы;
- хат/хабарлама алмасу, телефон әңгімесі т.б. телекоммуникация құпиясы;
- коммерциялық құпия (кәсіпкер құпиясы);
- дауыс беру құпиясы;
- зейнетақысын жинақтау құпиясы;
- сақтандыру құпиясы;
- дәрігер құпиясы;
- салық құпиясы;
- адвокат құпиясы;
- банк құпиясы;
- тергеу құпиясы;
- нотариалды, аудиторлық, журналистік құпия.

Әлеуметтік желі дерегін тасымалдау көптеген құпиялық пен деректі дұрыс пайдаланбау қаупін тудырады. Алайда жарияланған нәрсе біреудің жеке өміріне қауіп төндіреді. Мысалы, қажетсіз хабарлама мен арандатушылық фотосуретті орналастыру,

мазақ ететін және жұмысқа орналасу мүмкіндігіне әсер ететін мас күйіндегі сияқты жағдайды бейнелейтін фотосуретті жүктеу, сондай-ақ тролльге немесе қорқытуға ұшырау. Facebook-те немесе сол тәрізді әлеуметтік желінің ешқайсысы да жеке басқа қатысты ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз етпейді. Әлеуметтік медиада жарияланған бір түйір ақпаратты кері қайтарып алуға немесе өзгеге оны қалауынша қолдануға тыйым салу мүмкін емес.

Әлеуметтік желі арқылы ауқымды көлемдегі деректі жинау бүгінде көптеген компания мен ұйымдар арасында кеңінен қолданылып жүр. Мұндай тәжірибе тұтынушылардың мінез-құлқы мен талғамы жөнінде пайдалы ақпарат алуға мүмкіндік береді, алайда бұл үдеріс бірқатар этикалық мәселені де туындатады. Дербес деректі қорғау ақпараттық қауіпсіздік деңгейін арттырады. Егер дербес дерек дұрыс қорғалмаса, ол хакерлердің шабуылына ұшырап, құпия ақпарат сыртқа шығып кетуі мүмкін.

Көптеген елде дербес деректі қорғау бойынша арнайы заң қабылданған. Мысалы, Қазақстанда «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» заң 2013 жылы қабылданған. Бұл заң дербес деректерді жинау, өңдеу және сақтау қағидасын реттейді және азаматтардың құқығын қорғауға бағытталған.

Әр азамат жеке дерегіне мұқият болғаны абзал. Біріншіден, дербес деректі жинау тек заңды негізде және дербес деректер субъектісінің келісімімен жүзеге асырылуы тиіс.

Екіншіден, дербес дерек тек белгіленген мақсатқа сәйкес өңделуі керек. Деректі өңдеу барысында дербес деректің дұрыстығы, толықтығы және өзектілігі қамтамасыз етілуі тиіс.

Үшіншіден, дербес дерек тек қажетті мерзімге сақталуы тиіс. Мерзімі өткен дерек жойылуы керек.

Дұрыс қорғалған дербес дерек адамдардың жеке өмірін, құқығы мен бостандығын қорғауға, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Әрбір азамат дербес деректерін қорғаудың маңыздылығын түсінуі және осы саладағы заңнаманы сақтауы тиіс.

Осыған байланысты этикалық алаңдаушылық ашықтық мәселесі болып табылады. Кең ауқымды деректі жинаумен айналысатын компания мен ұйымдар деректерді жинау тәжірибесі мен жинаған деректі қалай пайдаланатыны туралы ашық болуы керек. Пайдаланушылар қандай ақпарат жиналып жатқанын, оның қалай пайдаланылатынын және кіммен бөлісетінін түсінуі керек. Деректің бұзылуының 3 мәселесі бар. Әлеуметтік медиа платформасы жеке деректің ауқымды көлемін сақтайды және бұл деректер кибершабуылға осал болуы мүмкін. Деректерді бұзу жеке ақпараттың жоғалуына немесе ұрлануына әкелуі мүмкін, бұл жеке тұлғаға елеулі әсер етеді. Пайдаланушылар өз деректерін желіде сақтаумен байланысты тәуекелді білуі тиіс және өз деректерін қорғау үшін шара қабылдауы керек.

Әлеуметтік медиа платформасы жеке адамды қудалау және қорқыту үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл айтарлықтай эмоционалды күйзеліске және тіпті физикалық зақымға әкелуі мүмкін. Желідегі қудалау қоқан-лоққы, аңду, доксинг (біреудің жеке ақпаратын желіде жариялау), қауесет немесе өтірік тарату, қорлайтын немесе қорлайтын пікір айту сияқты көптеген нысанда болуы мүмкін. Ол нәсіліне, жынысына, жыныстық бағдарына, дініне немесе басқа белгіге негізделген жеке тұлғаға немесе топтарға бағытталған болуы мүмкін.

Интернеттегі қудалау жәбірленушілер үшін ауыр зардапқа әкелуі мүмкін, соның ішінде алаңдаушылық пен депрессия, әлеуметтік оқшаулану және кейбір жағдайда

физикалық зақымдану сияқты психикалық денсаулық мәселесі. Сондай-ақ ол адамның кәсіби немесе академиялық өміріне теріс әсер етуі мүмкін. Интернеттегі қудалаумен күресу үшін әлеуметтік медиа платформасы қорлау әрекетінің алдын алу және оларға жауап беру шарасын қабылдауы керек.

Интернет кеңістігіндегі агрессивті мінез-құлықтың бір түрі – кибербуллинг. «Кибербуллинг (онлайн қатыгездік) – әлсіз адамға қарсы бағытталған электронды нысанды пайдалана отырып, топ немесе жеке тұлға іске асыратын ұзақ мерзім ішінде агрессивті әрекет арқылы көрініс табатын ізге түсудің түрі» [9, 14]. Бұл смс-хабарлама, әлеуметтік желі, әшкерелейтін веб-парақша құру немесе қорлық көрсететін бейнеконтент және қорқыту әрекетімен сипатталады. Оның мақсаты – жәбірленушінің эмоционалдық жағдайын нашарлатып, оның әлеуметтік қарым-қатынасын бұзу.

Кибербуллинг тікелей және жанама түрде болуы мүмкін. Тікелей түрінде хат немесе хабарлама арқылы жәбірленушінің өзіне шабуыл жасалады. Ал жанама түрінде басқа тұлғаның қатысуымен жәбірленушінің аккаунтын бұзу арқылы іске асырылады. Кейде жәбірленушінің өз аккаунтын бұзу арқылы оның өзгелермен қарым-қатынасын үзіп, абыройына нұқсан келетіндей немесе басын қатерге тігетіндей хабарлама жіберуі мүмкін.

Кибербуллинг мысалы: қорлау хабарламасын жіберу (мәтін немесе интернет арқылы), әлеуметтік желіде елемеушілік пікір жариялау, кемсіту фотосуретін орналастыру, сондай-ақ электронды нысанда біреуді қорқыту. Кибербуллинг депрессия, үрей, өзін-өзі төмен бағалау, эмоционалдық бұзылу, психобелсенді затты қолдану және суицидтік мінез-құлық сияқты психикалық денсаулықпен ауыр проблеманы дамытуға ықпал ете отырып, жасөспірімдердің денсаулығына теріс әсер етеді.

Пайдаланушылар арасында не болып жатқанын талдау сирек қолданылады, интернеттегі мінез-құлықтың нақты «қауіпсіздік жүйесі» және ерекше этикалық стандарт жоқ. Ғалым Жақсылықбаева осы мәселеге қатысты еңбегінде мынадай тұжырым жасайды: «Сондай-ақ кәсіби мамандығы арқылы өзгеге қоқан-лоққы жасау, қорқыту арқылы жеке басының мүддесін көздеу, пайда табуды мақсат ету сияқты жөнсіздіктер де өмірде жоқ емес. Әсіресе, кейбір білім, парасаты төмен «тілшісімақтардың» арасында «эфирге шығарып, миллиондардың алдында масқара етемін», «газетке жазып, бытшытыңды шығарамын», – деп байбалам салып аттандап кететіндер бар» [10, 91]. Жаңа медианың дамуы мен таралуымен мұндай құбылыс одан әрі айқындала түсуде, нәтижесінде жағымсыз және кейде қайғылы жағдайдың жиілігі артуда.

Кибербуллингтің ең эмоциялық қарқынды түрі – флейминг (ағылш. flaming – тұтану). Ол қорлаудан басталып, репликаның тез эмоционалды алмасуына айналады, әдетте, көпшілік алдында кездеседі, жеке хат алмасуда сирек ұшырасады. Бастапқыда тең позициядағы екі әңгімелесушінің арасында орын алады, бірақ кенеттен агрессия теңгерімсіздік тудырады, бұл қатысушы өзінің қарсыласы осы шабуылда өз жағына кімді тарта алатынын білмейтінінен күшейеді.

Флеймингке ұқсас, бірақ буллингтің бір бағыттағы түрі – харассмент (ағылш. harassment – қысым көрсету). Бұл – белгілі бір мақсаты жоқ, бірақ мазасыздық және стресс тудыруға бағытталған тұрақты немесе қайталанатын сөздер мен әрекет. Киберхарассмент көрінісі, әдетте, жәбірленушіге моральдық тұрғыдан қатты қысым түсіп, қорқыныш немесе агрессорды анықтау мүмкіндігі жоқ секілді сезімнен жауап бере алмай, кейде келген хабарламаны төлеуге мәжбүр болатын қайталанатын қорлау хабарламасынан көрінеді.

Шетелдік және қазақстандық ғылымда кибербуллинг феномені және оның салдарын зерттеу – өзекті мәселенің қатарында. Интернетте толығымен қорғалдым деп ойлау – қате. Виртуалды кеңістікте шынайы өмірдегі қатыгездіктің басқа көрінісі секілді кибербуллингті де толығымен жою мүмкін емес.

Кибербуллингпен қалай күресеміз деген сауалға депутат Ерлан Саиров былай жауап берді: «Бұл мәселені тек әлеуметтік желіде өзін-өзі ұстау этикасы ғана түзей алады. Желінің жоғары деңгейдегі мәдениетін қалыптастыру өте маңызды. Оның басты аспектісі – адамның жеке басына қол сұқпау, адамның ар-ожданын ардақтау. Сын жеке басқа мінсіз болуы керек. Әр адамда жеке өзінің рухани, мәдени, адами цензурасы болуы тиіс. Әлеуметтік желі рухани әлемі терең, мәдениеті жоғары, адамгершілік қасиеті мол адамдардың ортасы болуы абзал» [11].

Интернеттің дамуы, қазіргі тілмен айтқанда, «хейтерге» де қандай да бір еркіндік берді. Соңғы 10 жылда киберқылмыс, алаяқтық, ұрлық және т.б. көрсеткіші күрт өсті, бұл іс жүзінде осы сегментті реттейтін қандай да бір негіз қалаушы құжаттың немесе регламенттің болмауына байланысты болып отыр. Сондықтан қаскүнем өзінің әрекеті үшін жауапкершіліктен қорықпай, желіде өзін жайлы сезінеді.

Басқаға жағымсыз пікір айту кезінде физикалық қатысудың болмауы – постта пайда болатын жалпы мінез-құлық дискурсы. Пайдаланушылар үшін қиындық мынада: Facebook нұсқауы жек көрушіліктің не екенін анық көрсетеді, бірақ бүкіл әлем бойынша пайдаланушы саны көп болғандықтан, мұндай пікірдің көбі жойылмайды. Бір қолданушы екіншісін «педофил» деп атаған кезде, бұл міндетті түрде Facebook-тің жек көрушілігі деп саналмайды. Дегенмен басқалары мұндай жазбаны оқығысы келмейді және бұл адамдардың әлеуметтік желіден кетуіне әкелуі мүмкін.

Жалпы нұсқаулық ретінде Facebook-те дау тудыруы мүмкін топологиясы бар нақты тақырыптар бар. 1-кестеде Facebook қолданушылары арасындағы теріс өзара әрекеттесуді ынталандыратын тақырыптың түрі мен кейбір сипаттамасы көрсетілген:

1-кесте. Facebook-тегі жағымсыз жауапқа әсер ететін тақырыптың мысалы

Негатив тудыратын нақты тақырып	Тақырыптың қосымша аспектісі
Аборт және эвтаназия	Пікірсайыс көбінесе діни сипатта болады
Вакцинацияға қарсы пікір	Ваксерге қарсы деп те аталады
Өлім жазасы	Оны қолданудың оң және теріс жағы Facebook те жиі талқыланды
Климаттың өзгеруі	Экологтар мен климаттың өзгеруін жоққа шығарушылар арасындағы дау
Қылмыстық сот төрелігі және заң	Азаматтарды қорғау үшін жеткіліксіз заңдар, әртүрлі сот үкімі, судьялар жемқор болып саналады және әділетсіз үкім шығарады, қылмыс үшін бас бостандығынан айыру жеткілікті жаза ретінде қарастырылмайды
Мәдени соғыс	Көзқарас пен нанымның айырмашылығына байланысты басқаға үстемдік ету мақсатында адамдар мен топ арасындағы мәдени қақтығыс

Қауіпсіздік және құпиялық туралы пікірталас	«Жасыратын ештеңе жоқ» азаматтардың жеке куәлігі сияқты жеке өмірге қол сұғылмаушылықты жақтаушы мен қарсыластар
Табиғи және жасанды мекендеу орнының жойылуы	Жабайы табиғат көшірілді, ескі қымбат ғимарат қайта құру үшін бұзылды
Отбасындағы зорлық-зомбылық	Негізінен, ерлер мен трансгендердің зорлық-зомбылығын мойындайтын әйелдерге қатысты, ер адамдар қылмыскер ретінде дауласады және судьяның үкімімен, өйткені полицияның заңы мен әрекеті жеткіліксіз және тосқауыл болып табылмайды
Кез келген саладағы танымал адамдар	Атақты адамдар, саясаткерлер, әлеуметтік желі және желідегі әсер, актриса мен актер, музыканттар, әсіресе жаман мінез-құлық, жою мәдениетін қолдану
Басқа елден қорқу	Әсіресе Қытай, Ресей, Солтүстік Корея
Гендерлік және жыныстық пікірталас	Транс және интерсекс адамдарды кемсіту, жыныс пен жыныстың екілік сипаты (тек ер мен әйелдер ғана емес)
Тарихи мәселе	Д.А.Қонаев пен Н.Ә.Назарбаев қазақ емес, 2022 жылғы «Қаңтар оқиғасы» кезінде заңның жұмыс жасамауы
Иммиграция және мультикультурализм	Елге және олардың ішінен «біздің жұмыс орындарымызды» қабылдай отырып, шетелдік жұмысшыларға көп жеңілдік жасалуда
Психикалық ауру	Психикалық ауруды стигматизация ретінде жалғастыру, қылмысты осындай аурумен өмір сүретін адам жасаған кезде, қоғамдағы психикалық денсаулық мәселесімен өмір сүретін адамдарды емдеу, аутизм мен психикалық аурудың айырмашылығын білмеу
Саясаткерлер және саясаттану	Әсіресе Украина мен Ресейге қатысты пікірталас, депутат А.Әбділдаевтің қоғамдық резонанс тудырған пікірі
Физикалық көрініс	Салмақ, жас, физикалық және ақыл-ой кемістігі, косметикалық хирургияны қолдану
Наразылық және көпшілік демонстрация	Күнделікті өмірді бұзатын топқа деген жек көрушілік, вегетериандықпен байланыс, жойылуға қарсы көтеріліске деген жек көрушілік және солшыл топтар, экотеррористер және елдің туын өртеу керек деп санайтындар
Нәсіл және нәсілшілдік	Бұл өте жиі айтылады және әлемдік мәселеде нәсілшілдікті айыптайтын халықтың бір тобымен шектелмейді; өзге ұлтқа тұрмысқа шығу мәселесі
Дін	Діни білімі жоқ имамға сілтеме жасау және моральдық даудағы күнә, христиандық пен исламдық нанымды сынау
Сексизм және мизогиния	Әсіресе феминизмге, негізінен, әйелдер қарсылығы, сондай-ақ еркекпен трансгендерлік сексизмі де ұшырасады.

Жыныстық қылмыс және педофилия	Балаларға қатысты отбасындағы зорлық-зомбылық
Терроризм	Әлемнің белгілі бір жеріндегі адамдар террорист болса, онда осы елдегі шағын топтың да террористік әрекетке кінәлі болуы

Facebook-те немесе сол тәрізді әлеуметтік желінің ешқайсысы да жеке басқа қатысты ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз етпейді. Әлеуметтік медиада жарияланған бір түйір ақпаратты кері қайтарып алуға немесе өзгеге оны қалауынша қолдануға тыйым салу мүмкін емес.

Интернетте адамдар туралы жарияланған ақпарат басқа адамдардың көзқарасын және басқа адамның жеке басы мен беделін қабылдауға әсер ететін ықтимал теріс салдары бар. Әлеуметтік медиа басқа біреу туралы пікірді қалыптастыруға қабілетті. Жеке өмірге немқұрайлы қарау, әсіресе, Facebook сияқты әлеуметтік медиа сайт және жеке өміріңіздің егжей-тегжейін ашуда қиындыққа, заң бұзушылыққа әкеледі. Жазбаша мәтіннің біреудің пікіріне әсер ету күші әрқашан әлеуметтік өмірде болған. Жеке адамдар үшін интернетте олар туралы қандай ақпарат пайда болатынын бақылау қажеттілігін адамдар ескеруі тиіс.

Өсек пен қауесеттің таралуы – интернетте, әсіресе Facebook және Twitter (X) сияқты әлеуметтік медиа сайтында, басқаларды өзі немесе басқа адам туралы ақпаратқа сенуге және сендіру үшін қолданылатын билік амалының түрі. Қолданылған сөздер әлемге қажетсіз бейнені ұсына алады. Өсек пен қауесет адамдар үшін өте маңызды, себебі өзіңізді қажетсіз және ескірген теріс пікірден қорғану үшін қажет. Басқалар сіз туралы интернетте қандай ақпарат таба алатынын бақылау арқылы өз болашағыңызды қорғай аласыз.

Әлеуметтік медиа компаниясы өзінің платформасында жалған ақпараттың таралуымен күресу үшін шара қабылдады, мысалы, факт-тексеру және жалған ақпаратты таңбалау және олардың саясатын бұзатын мазмұнның қол жетімділігін азайту. Зерттеуші, журналист Е.Кәпқызы politifact.com сайтында ақпараттың шынайылығын анықтауда, бірнеше талап ұсынады: 1) ақпаратты кім ұсынса, сол адамнан оның шынайылығын дәлелдеуді сұрау. Ақпарат ұсынушы адам жайдан-жай айта салмайды. Оның қандай да бір уәжі болуы мүмкін; 2) басқа ақпарат тексерушілер қандай мәлімет тапқанын іздеу. Әрине, ақпаратты алғашқы болып беруге кез келген журналист ұмтылады. Алайда үнемі мүмкін бола бермейді; 3) Google іздеу жүйесі арқылы фактінің қашан, қайда жарық көргенін қарастыруға болады. Бірнеше ресурсты қатар салыстыру қажет [12, 120].

Дегенмен мәселе әлі де толық шешілмеген және адамдар желіде көрген ақпаратты сыни тұрғыдан бағалап, сенімді дереккөзден іздеу сияқты әдет қалыптастыра қойған жоқ.

Осы жерде философ Эммануил Канттың мына нақыл сөзін келтіре кеткенді жөн санадық: «Әрбір саналы адам өзі үшін де, басқалар үшін де заңдық күші бар қағидаға бағынуы тиіс». Бұл – жөн сөз, дұрыс пікір. Әр адам ортасына өзінің «заңымен» барса, жер бетіне хаос орнайтыны хақ. Сондықтан да кез келген ұйымның ережесі, тәртібі болады. Соған мойынсұнуымыз керек. Алайда медиа қолданушыларды заңды күші бар нәрсе ғана ұстап тұра алады. Заңға ғана жүгінбей, өзінің моральдық принципіне да зер салу керек. Кейбір дүние нормативтік-құқықтық құжатпен бекітілмейді, тәрбиемен, ортада алған әсермен адам бойына сіңеді. Бірақ бұл тұста өзінің пайдасын ойлап кететіндердікі

дұрыс болмас. Барынша әділін, тоқ етерін, қоғамның сұранысын қанағат ететін шешім керек.

Қазақстан құқығында интернетті пайдаланушының кейбір әрекеті үшін жауапкершілікті көздейтін бірқатар заң бар. 2020 жылы Қылмыстық кодекстегі 130-бап («Жала жабу») Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске ауыстырылды.

Жала жабу дегеніміз – басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәлімет тарату. Ал қорлау дегеніміз – басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту.

«Жала жабу» – («адамның абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәлімет тарату») бойынша түзету жұмысы. Оған 3000 АЕК дейін (8 миллион теңгеге жуық) айыппұл салу, бостандығын шектеу немесе үш жылға дейін бас бостандығынан айыру сияқты қатаң жаза қарастырылған.

Біріншіден, адамның өзіне немесе телефонмен айтылған қорлау сөздері үшін 100 АЕК (277 800 теңге, 1 АЕК 2020 жылы = 2778 теңге) немесе қоғамдық жұмысқа тарту (120 сағатқа дейін) көзделеді [13, 21].

Екіншіден, интернетте немесе жазбаша түрде қорласа, 200 АЕК (555 600 теңге) немесе 180 сағатқа дейін қоғамдық жұмысқа тартылады.

Қорлау фактісі бойынша түрмеге отырғызбайды, алайда айыппұл салынады және қылмыстық іс қозғалады. Соңғы жылдары қаралған істің саны едәуір өсті, бірақ бұған аса мән берілмейді. Сараптамаға, негізінен, саясаттанушылар қатысады, алайда оған лингвистер мен филологтер баға беруі тиіс.

Сөз бостандығы мен пікір білдіру құқығы абсолютті емес, олар басқа адамдардың құқығын бұзғанға дейін ғана бар, сондықтан заңда адамды өзіне қатысты зиянды мәліметті таратудан қорғаудың әртүрлі тәсілі қарастырылған. Бұл саладағы дау әртүрлі болғандықтан және қорғау әдісі де ыңғайлы болу үшін бұл саланы диффамациялық қақтығыс саласы деп атайды. Бұл термин біздің заңымызда қолданылмайды. Ол бізге Батыстан келді және зиянды ақпаратты, соның ішінде әлеуметтік желіде таратуды білдіреді. Өкінішке қарай, біздің осы саладағы заңнамамыз ескірген және тиімсіз екенін мойындауымыз керек. Ол әлеуметтік желіде жеке тұлғаның құқығын толық қорғамайды.

Қорытынды

Әлеуметтік медиа біздің өмірімізге байланысты арттыру, ақпаратқа қол жеткізу және өзін-өзі көрсету мүмкіндігі сияқты көптеген артықшылық әкелді. Дегенмен ол көптеген этикалық мәселе мен шешілуі тиіс қиындық туғызды. Бұл мәселеге жеке өмірге қатысты мәселе, жалған ақпараттың таралуы, тәуелділік пен әлеуметтік медиа, желідегі құдалау, кемсітушілік, қорлау т.б. кіреді.

Осы этикалық мәселе мен қиындықты шешу әлеуметтік медиа компаниясы, үкімет және жеке тұлғалардың ұжымдық күш-жігерін талап етеді. Әлеуметтік медиа компаниясы өз пайдаланушыларының құпиялығы мен қауіпсіздігіне басымдық беруі, жалған ақпарат пен өшпенділік сөздерінің таралуын болдырмау үшін іс-шара қабылдауы және мазмұнды модерациялаудың тиімді саясаты мен рәсімін әзірлеуі керек. Үкімет өз азаматтарының мүддесін қорғау үшін әлеуметтік медиа платформасын реттеуде рөл атқара алады, ал жеке адамдар өзінің желідегі мінез-құлқы үшін жауапкершілікті өз мойнына алып, оң және құрметті желілік қауымдастық құруға ұмтылуы керек. Әлеуметтік медиа дамып,

өміріміздің барған сайын ажырамас бөлігіне айналып жатқандықтан, біздің әлемде жақсылық үшін күш болып қалуын қамтамасыз ету үшін осы этикалық мәселе мен қиындықты шешуді жалғастыру маңызды.

Авторлардың қосқан үлесі

Рамазанова Ж.С. – мақаланың тақырыбы бойынша ақпарат жинап, талдау жүргізу, баяндау, редакцияға ережеге сәйкес ұсыну.

Қалиев Б.А. – мақаланың өзектілігі мен мақсатын айқындау, толықтыру мен түзету енгізу, редакциялау, ғылыми стильде жазу

Түйте Е.Е. – теориялық бағытты түсіндіру, ұсыныс беру, мақаланың академиялық сапасын қамтамсыз ету.

Әдебиеттер тізімі

1. Kaplan A. M., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media // Business Horizons. – 2010. – [Электронды ресурc]. – URL: <https://scholar.google.com/scholar> (өтініш берген күні: 21.05.2024).

2. Social media // Encyclopaedia Britannica. – 25.10.2025. – [Электронды ресурc]. – URL: <https://www.britannica.com/topic/social-media> (өтініш берген күні: 07.11.2025).

3. Саудбаев М. Х. Әлеуметтік желілер: Қазақстандағы тәжірибесі, проблемалары мен болашағы: филос. д-ры (PhD) дис. : 6D050400 – Журналистика мамандығы / әл-Фараби ат. ҚазҰУ. – Алматы, 2014. – 255 б.

4. Әшірбекова Г., Берекетова А., Жақсылық А. Әлеуметтік желілердің қоғамдық санаға әсері // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2024. – №147(2). – Б. 8–24. <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-147-2-8-24>

5. Community Standards. – [Электронды ресурc]. – URL: <https://transparency.meta.com/policies> (өтініш берген күні: 15.09.2025).

6. Young K. S. Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder // Cyber Psychology & Behavior. 2009 – [Электронды ресурc]. – URL: <http://dx.doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237> (өтініш берген күні: 05.11.2024).

7. Ибраева Ғ.Ж. Журналистика перед новыми вызовами: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 235 б.

8. Әлімжанова А.Б., Қуантаев Н. Қ., Авсар З., Аяпбергенова А. Қ. Сандық медианың аудиториясы: мәселелері мен мүмкіндіктері // әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2023. – №67(1). – Б. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.26577/HJ.2023.v67.i1.02>

9. Орталық Азия елдерінде интернеттегі ақпараттық материалдарды пайдалану / Орталық Азиядағы Соғыс және бейбітшілік институты (IWPR Central Asia). – Астана, 2019. – 82 б.

10. Жақсылықбаева Р. С. Журналист этикасы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 229 б.

11. Әлеуметтік желідегі кибербуллинг: қылмыс па, жаза ма? – 04.08.2021. – [Электронды ресурc]. – URL: <https://kaz.orda.kz/leumettik-zhelidegi-kiberbulling-ylmys-pa-zhaza-ma/#part=6> (өтініш берген күні: 22.07.2025).

12. Кәпқызы Е. Іскерлік журналистикадағы этика, стандарт және факчекинг // Іскерлік журналистика: көмекші құрал. – Алматы: «Мінбер журналистерді қолдау орталығы», 2019. – 208 б.

13. «Құқықтық медиа-орталық» ҚҚ. Журналистің құқықтық анықтамалығы. – Астана, 2021. – 112 б.

Ж.С. Рамазанова*, Б.А. Калиев, Е.Е. Түйте
*Карагандинский национальный исследовательский университет
имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан*

Этические риски цифрового пространства

Аннотация. В настоящее время глобальная сеть представляет собой одно из наиболее мощных и значимых информационных пространств, способных содействовать решению мировых проблем. Одним из ключевых преимуществ интернета является его интерактивность, что обеспечивает возможность непрерывного диалога с пользователями в режиме реального времени. Это можно рассматривать как важный шаг на пути к всеобщей глобализации, поскольку с помощью интернет-технологий люди из разных уголков планеты, с различных континентов, могут свободно общаться и обмениваться информацией. Интернет открывает широкие возможности для обмена опытом, взаимодействия с друзьями и установления контактов с совершенно незнакомыми людьми.

Несмотря на очевидные преимущества, социальные медиа порождают ряд серьёзных этических вызовов. Социальные платформы обладают доступом к огромным массивам персональных данных, что вызывает беспокойство по поводу их сбора, хранения и использования. Пользователям необходимо осознавать риски, связанные с распространением конфиденциальной информации в цифровом пространстве. Кроме того, социальные медиа способствуют стремительному распространению недостоверных новостей, что может приводить к опасным и масштабным последствиям. Ложная информация, проявления языка вражды и кибербуллинг оказывают значительное влияние на решения, мировоззрение и поведение людей.

В данной статье рассматриваются ключевые проблемы и потенциальные трудности, возникающие в медиасреде, а также подчёркивается необходимость их решения с позиций этики и социальной ответственности – как на уровне отдельных личностей, так и на уровне общества в целом.

Ключевые слова: этика, социальные сети, медиа, дезинформация, кибербуллинг, Facebook, информационная безопасность.

Zh.S. Ramazanova*, B.A. Kaliev, Ye.Ye. Tuite
E.A. Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan

Ethical Issues in the Digital Space

Abstract. At present, the global network is one of the most powerful and significant information spaces capable of solving global issues. Speaking about its advantages, the Internet is interactive, which allows continuous, real-time dialogue with its user base. This is a major step toward universal globalization, as the Internet enables people from anywhere in the world, across different continents, to communicate with one another. Through the Internet, people from all corners of the world have ample opportunities to exchange experiences and communicate with friends or even complete strangers. However, while social media brings such benefits, it also raises ethical challenges. Social media platforms have access to vast amounts of personal data, and there are growing concerns about how this data is stored, collected, and used. Users must be fully aware of the risks of sharing confidential information. Social media platforms

also facilitate the rapid spread of fake news, which can have dangerous and serious consequences. False information, hate speech, and cyberbullying can influence people's decisions and beliefs. In this article, we will examine the potential issues and challenges that may arise in the media and discuss the need for individuals and society to address them ethically and responsibly.

Keywords: Ethics, social network, media, fake information, cyberbullying, Facebook, information security.

References

1. Kaplan A.M., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59–68 (2010). Available at: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 21.05.2024).
2. Social media. *Encyclopaedia Britannica*. Available at: <https://www.britannica.com/topic/social-media> (accessed 07.11.2025).
3. Saudbaev M.H. Aleumettik zheliler: Qazaqstandagy tazhiribesi, problemalary men bolashagy: filos. d-ry (PhD). 6D050400 – Zhurnalistika mamam. dis.: qorgalgan 12.01.15 // al-Farabi at. QazUU [Social networks: experience, problems and prospects in Kazakhstan: PhD dissertation in Journalism]. (Almaty, 2014, 255 p.) [in Kazakh].
4. Ashirbekova G., Bereketova A., Zhaqsylyq A. Aleumettik zhelilerdin qogamdyq sanaga aseri [The influence of social networks on public consciousness]. L.N. Gumilev atyndagy EUU habarshysy. Zhurnalistika serijasy [BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series], 147(2), 8–24 (2024). <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-147-2-8-24> [in Kazakh].
5. Community Standards. Meta Transparency Center. Available at: <https://transparency.meta.com/policies> (accessed 15.09.2025).
6. Young K.S. Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior* (2009). Available at: <http://dx.doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237> (accessed 05.11.2024).
7. Ibraeva U.Zh. Zhurnalistika pered novymi vyzovami: monografiya [Journalism in the face of new challenges: monograph]. (Almaty, 2017, 235 p. [in Russian].
8. Alimzhanova A. B., Kuantaev N. K., Avsar Z., Ayapbergenova A. K. Sandyk medianyn auditoriyasy: maseleleri men mumkindikteri [Audience of digital media: problems and opportunities]. al-Farabi at. QazUU habarshysy. Zhurnalistika serijasy [Bulletin of al-Farabi Kazakh National University. Journalism Series], 67(1), 10–16 (2023). <https://doi.org/10.26577/HJ.2023.v67.i1.02> [in Kazakh].
9. Ortalyq Azija elderinde internettegi aqparattyq materialdardy paidalanu [Use of online information materials in Central Asian countries]. Ortalyq Azijadagy Sogys zhane beibitshilik instituty (IWPR Central Asia). (Astana, 2019, 82 p.) [in Kazakh].
10. Zhaqsylyqbaeva R.S. Zhurnalist jetikasy: oqu quraly [Journalistic ethics: textbook]. (Almaty, 2013, 229 p.) [in Kazakh].
11. Aleumettik zhelidegi kiberbulling: qylmys pa, zhaza ma? [Cyberbullying on social networks: crime or punishment?]. Available at: <https://kaz.orda.kz/leumettik-zhelidegi-kiberbulling-ylmys-pa-zhaza-ma/#part=6> (accessed 21.05.2024).
12. Kapqyzy E. Iskerlik zhurnalistikadagy jetika, standart zhane fakcheking [Ethics, standards and fact-checking in business journalism]. In: Iskerlik zhurnalistika: Komekshi quraly [Business journalism: methodological guide]. (Almaty, 2019, 208 p.) [in Kazakh].
13. «Quqyqtyq media-ortalyq» QQ. Zhurnalisttin quqyqtyq anyqtamalygy [Legal handbook for journalists]. (Astana, 2021, 112 p.) [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Рамазанова Ж.С. – хат-хабар авторы, филология ғылымдарының кандидаты, журналистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарҰЗУ, Мұқанов көшесі, 1.100018, Қарағанды, Қазақстан

Қалиев Б.А. – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тіл білімі кафедрасының қауымдастырылған профессоры, академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарҰЗУ, Мұқанов көшесі, 1. 100018, Қарағанды, Қазақстан

Түйте Е.Е. – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тіл білімі кафедрасының профессоры, академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарҰЗУ, Мұқанов көшесі, 1, 100018, Қарағанды, Қазақстан

Рамазанова Ж.С. – автор для корреспонденции, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры журналистики Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А.Букетова, ул. Муканова, 1, 100018, Караганда, Казахстан.

Калиев Б.А. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры казахского языкознания Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А.Букетова, ул. Муканова, 1, 100018, Караганда, Казахстан.

Түйте Е.Е. – кандидат филологических наук, профессор кафедры казахского языкознания Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А.Букетова, ул. Муканова, 1. 100018, Караганда, Казахстан.

Ramazanova Zh.S. – corresponding author, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Journalism, Academician E.A. Buketov Karaganda University, Mukanov str., 1. 100018, Karaganda, Kazakhstan.

Kaliev B.A. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Kazakh Linguistics, Academician E.A. Buketov Karaganda University, Mukanov str., 1. 100018, Karaganda, Kazakhstan.

Tuite E.E. – Candidate of Philological Sciences, Professor of the Department of Kazakh Linguistics, Academician E.A. Buketov Karaganda University, Mukanov str., 1. 100018, Karaganda, Kazakhstan.